

je veroval v regenerativno moč duha samega. Zdaj se sicer krvavo poigra s človekom, v prihodnjem trenutku pa že zblesti v mavričnem sijaju nove umetnine, filozofske misli, socialnega načrta. Zakaj bi se človek razburjal nad krvavo igro duha, če pa ga vse, kar je v njem živega, žene v naročje njegove lepote, resnice in pravice.

Zato je Prijatelj tako otroško nežno ljubil vsak dih našega stvariteljskega duha, zato je tudi jokal kot otrok, kadar je kdo zdvomil, da se v našem narodnem občestvu iskri ista iskra, ki zažiga vedno nove daritve demonu človeške umetnosti. Zato je tako neomajno veroval, da bo tudi nas objel plamen narodne zavesti, plapolajoč iz grmade, katero so si nanosili, da bi se na njej sežgali in prerodili naši geniji.

Doba, ki je pred nami, oziroma že v nas samih, zahteva v marsičem dopolnitve Prijateljeve narodne in kulturne ideje. Zlasti moramo poudariti misel, ki je bila sicer Prijatelju živa vse življenje, vendar pa je v njegovih delih zaradi razkola med idealom esteta in ljudskega vodnika premalo naglašena — misel namreč, da velike ideje individualnega kakor tudi občestvenega duha terjajo dejanj, žrtev, krvavega pričevanja. Mi se ne smemo navduševati za besedo, čeprav bi bila najtehtnejša, kakor se tudi ne smemo plašiti pred besedami prezira in grožnje. Prijateljev molk v poslednjih letih življenja nam potrjuje resničnost te trditve.

Nisi nam razodel spoznanj svojih poslednjih let, a morda smo jih vendar doumeli, če si domišljamo, da so naša spoznanja porojena iz spomina nate in na Tvoja dela, da je v njih organsko nadaljevanje Tvojih misli in spoznanj. Bolje bi morebiti bilo, Tebi pa nedvomno ljubše, če bi spričo Tvojega molka molčali tudi Tvoji učenci. Toda toliko je razgovorov med živimi in pokojnimi, da ne moremo zamolčati vsega, kar nam razodeva vroč spomin nate. Morda bo slajše Tvoje spanje, če Ti razodenemo še to.

Osmica iz vrvice

Tone Čufar

1.

Vrvež, ki ga je izzval opoldanski ričet, se je polegel. Jetniki so pospravili vsak svojo porcijo s kosom kruha. Ordonanc, jetnik, ki opravlja hišna dela in hodi samo zvečer v svojo sobo, je prišel po skodele.

Vseh se je lotila lenoba. Večina se je zleknila po pričnah. Drugi so posedali na kraju ležišč. Teh je bilo devet, a jetnikov petnajst. Na deske so lezli tudi zategadelj, ker jih je zeblo na betonskih tleh. Mala parna ogrevalnica iz nekaj cevi ni grela niti zraka v svojem kotu. Zunaj je gospodarila še zima. Mraz ni bil hud, vendar blede februarsko sonce ni moglo dati toplote pro-

storum za meter debelim zidovjem. Težka megla je pritiskala na mesto. Zato se je v sobi zgodaj mračilo. Skozi edino okno, vzdano precej visoko pod stropom in zamreženo z močnimi križi, je bilo videti kos pustega neba.

S hodnika so zaslišali korake in govorjenje. Obetala se je bežna sprememba. Novincev ni nihče z veseljem pričakoval. Že itak je primanjkovalo prostora za spanje. Vsi so pa želeli, da kdo kaj prinese; če ne drugega, vsaj malo cigaretne prahu v žepih.

Zarožljali so ključi.

Na eni izmed srednjih pričen se je dvignil šibak mladenič — sobni starešina. Bledica na obrazu je pričala o njegovi bolehnosti. Čim se je zravnal, je hripavo kliknil na ležišče ob nasprotni steni:

„Na noge, Ilija! Zamenjaj me!“

„Dobro, Maks!“

Ilija je rad prevzel starešinstvo. Brž se je spravil pokonci. Prav tako naglo se je znašel na tleh — dasi je imel odrezani obe nogi pod kolenom. Bil je presenetljivo uren. Sicer je bil dobro razvit, močan mož. Razen odrezanih nog je imel značilen, brezizrazen pogled. V njegovih očeh je ležalo nekaj zamolčanega, otopelega. V rokah je imel kratko močno palico, ki je pa pri hoji ni nujno potreboval.

Odprla so se vrata.

Vstopili so trije mladiči. Najmlajši od njih je počakal med podboji in se naslonil na zapahnjena vrata. Borna obleka mu je že cvetela, a na roki se mu je svetil prstan. Ilija in jetniki, ki so gledali prišlece, ga niso prezrli. Druga dva sta hotela po sobi, pa jima je Ilija požugal s palico in ju ustavil. Oba sta bila dobro oblečena. Močnejši je nosil suknjo, šibkejši dežni plašč. Prvi se je dobrodušno smehljaj in kimal jetnikom v pozdrav. Ilija mu je s tolikim zamahom odgrnil suknjo, da bi mu jo kmalu strgal s širokih ramen. Zarezal se je mikavni najdbi. Izpod suknje se je prikazal precejšen zavoj. Zadišalo je po jestvinah.

„Aha, prelisicil bi nas rad!“

„Ni tako, starešina. Vse razdelimo.“

Te besede so razgibale jetnike. Toda Ilija jim je brž pregnal veselo pričakovanje z obrazov. Gručo jetnikov, ki so se nagnetli za njim, je opsoval. Od vseh godrnjačev se mu je zares uprl samo bolje oblečen, okrogel, redkolas možakar s kakšnimi štirimi križi na grbi.

„Svinjarija!“ se je pridušal. „Vse rekvirira zase. Največji falot je zmeraj sobni starešina. Kdo mu je sploh naklonil to čast?“

„Maks, pojasni plemenitemu gospodu!“ je zagrčal Ilija.

Maksu ni bilo treba dvakrat reči. Presenetil je upornika s krepko zaušnico. Ilija ga je še s palico sunil v rebra, da se je opotekel proti oknu. Zastokal je, zaklel in hotel navaliti na oba. Ilija mu je pomolil palico pod nos.

„Pri priči ti ga razbijem, pijandura gosposka!“ je zagrozil. „Če ne maraš barab, ne hodi med nas. Mir, ali pa pojdeš s stražarjem v klet!“

„Na tvojo komando že ne!“

„Molči!“ se je zadrl Maks, vzela Ilija palico in začel preizkušati njeno trdnost na gospodovih plečih.

Novinca v suknji je prizor vznejevoljil. Posegel je vmes in razdvojil nasprotnika. Gospod je obsedel pod oknom in se tiho pridušal.

Ilija je z očmi preletel prične, da bi našel za novinca primerno mesto. Dišal mu je zavoj. Hotel je nagnati nekaj razcapanih mladeničev z desk. Mladi mož bi rad sedel, pa mu ni dal robot, plečat jetnik s širokim koščenim obrazom.

„Gregor, pamet!“ ga je posvaril Ilija. „Ta se spozna na naše postave. — Onile je bolj sumljiv. Z njim se potrudi.“

Položil je roko na prišleca v dežnem plašču, na drobnega, skrbno negovanega mladeniča z živo črnimi očmi. Fant je bil bolj podoben prikupni deklici kakor mladiču.

„Kaj si v civilu?“ ga je trdo vprašal Gregor.

„Jurist.“

„Roke kvišku!“

Jurist ni dvignil rok. Pač pa je Gregorju dovolil, da mu je prevrnil vse žepa. Bili so prazni. Gregor in Ilija sta se namrdnila in se potem lotila novinca s prstanom. Tudi pri njem sta imela smolo. Skoraj v vsakem žepu je ušla roka skozi luknje, a v neraztrganih ni bilo ničesar razen umazanih svaljkov.

„Koliko cigaret hočeš za prstan?“ je vprašal Ilija.

„Ne prodajam.“

„Pa ga vsaj pokaži.“

Silila sta vanj, toda fant se jima je izmikal. Držala sta ga za roko, mu pulila s prsta prstan in ga poškodovala. Vzeti mu ga nista mogla. Naposled se ju je le ubranil. Stopil je od vrat in se našobil, ko je pod oknom ogledoval zverženi, ob rubinastem vložku nalomljeni obroček.

„Človeka bi najrajši slekli,“ je potožil juristu.

„Drag spomin?“

Fant se mu je pomilovalno nasmehnil. Tudi mnogi drugi so ga gledali kot nevedneža in ga obmetavali z jedkimi dovtipi. Veselili so se, da je cepnil med nje. Prišel je na prakso. Preden jih bo sodil ali branil, se bo že navadil razlikovati ukradene stvari od spominov. Med tem je Maks priganjal novinca v suknji, naj izpolni svojo obljubo. Ves nemiren je stal ob njem in pasel oči na salami in kruhu. Mladi mož je vse skupaj porinil predenj.

„Na! Razdeli! Kak grižljaj pusti zame!“

Največ jetnikov je tedaj vstalo. Pogumnejši so pristopili, bolj boječi so gledali le od daleč. Polotilo se jih je vznemirjenje, ki zgrabi lačne zveri

kadar zavohajo plen. Bili so najrazličnejši ljudje. Stari znanci zaporov, ki žive v stalnem navskrižju s paragrafi, in taki, ki so bolj slučajno zašli sem. Zavaljo prestopkov ali pa zato, ker niso zmogli denarja za majhne, nekaj dnevne kazni. Nekateri so prvič čepeli za mrežami. Med njimi so ždeli tudi delavci brez dela, na prisilnem potovanju v rojstne občine. Potem še nekaj tujih državljanov, ubežnikov in mednarodnih klatežev. Pisano, z vseh vetrov natepeno družino so pri pogledu na kruh in salamo prešinjale iste misli. Vsakemu se je zahotelo čim večjega kosa. Oči so jim silile iz jamic. Zavidali so Maksu, da je mahoma zagospodaril nad tolikimi dobrotami.

„Zdaj ga nič ne ščiplje, falota!“ je sovražno zabrundal gospod pod oknom.

Maks ga ni poslušal. Razlomil je kruh, raztrgal salamo in povabil jetnike na pojedino. Najbližji — v prvi vrsti Ilija, Gregor in Maks sam — so naglo hlastnili po zakuski, za počasneže ni ostalo nič. Gostitelju to ni bilo všeč.

„Pravično bi razdelil,“

„Zadnjega zmerom psi koljejo. — Evo, tu imaš!“

Maks je pokazal na ostanek, ki ga je prihranil zanj. Zavil ga je v papir, položil na oknico in se potem zleknil po prični. Mladi mož, ki je že slekel suknjo in je odpočival na deskah, je samo prikimal. Ilija ga je ves čas gledal. Sedel je na kraju svojega ležišča, se držal za rob in bingljajal s polovičnimi nogami.

„Ti, pravičnik!“ se je oglasil. „Zakaj vsega ne razdeliš? Sam bodi pravičen!“

Pravičnik se je nasmehnil. Sprva se je ozrl na oknico, nato je privlekel in žepa šop cigaret in jih razmetal jetnikom. Razveselili so se jih kakor lačni otroci kruha. Kmalu so vsi kadili. Ilija se je brž vzrepenčil.

„Preveč bo dimal!“

„Če sam kadiš, privošči še drugim,“ mu je oporekal pravičnik. „Ne misli le nase!“

„Kdor gobezda o pravici, vselej laže!“

„Za salamo in cigarete ga pita z norcem,“ se je oglasil gospod.

Ilija je poskočil s prične. Da mu niso ubranili drugi, bi njegova palica spet ravnala gospodove kosti.

„Toliko časa bo brusil gobec, da mu ga skazim!“

Spravil se je nazaj na ležišče. Z nog je potegnil obuvalo, prikrojeno nalašč zanj. Čohal si je stegna in si gladil zavito kožo pod koleni, dobro zrastle s kostmi in mesom. Tu pa tam so se poznali ubodljaji od šivov. Pri ogledovanju nog ni mogel zatajiti svoje zagrenjenosti. Nekatero je prevzela odvratnost, druge sočutje. Marsikoga se je polotila rahla zadrega. V primeri z Ilijo so bili vsi na boljšem. Imeli so vse ude, če že ne svobode in dobrega življenja.

„Komu sem sploh še potreben?“ je modroval Ilija. „Dela še zdravi ne dobe. A kaj bi z njim? Garaš ves dan in zaslužiš komaj za dva ričeta. Ali ni boljši en sam ričet na račun davkoplačevalcev?“

„Ne misliš prav,“ ga je zavrnil pravičnik. „Boljši je zasluženi kruh. Samo svet je narobe. Vsakomur delo in kruh! Ne pa enim brce in lakoto, a izvoljencem nebesa na zemlji.“

„Vidiš, nisem se zmotil,“ se je razveselil Ilija. „Politika te ima na vesti. Pri meni nič ne poskušaj! Ne vtepeš mi druge pameti v glavo.“

„Kje si prišel pa ob noge?“ ga je vprašal pravičnik.

Ilija se je trpko spačil. Zamahnil je z rok in na obraz mu je legla mehkoča, ki je mnoge presenetila.

„Da bi takrat izgubil glavo,“ je čez čas spregovoril. Potem je hitro legel in si s površnikom pokrill glavo. Kmalu je z njegove prične odmevalo enakomerno smrčanje.

Pravičnik je dolgo buljil v človeški zvitek na prični. Maks mu je pravil o Iliji. Ženo je imel in tudi lepa je bila. V mladosti se je nekaj šolal, pa je vse skupaj obesil na klin. Potem je bil marsikaj, delavec na stavbah in pisar. Po luknjah so ga vlačili zaradi pobojev in tatvin. Prvič so ga prijeli po nekem gostilniškem pretepu. V zaporu se je spajdašil z raznimi premetenci in začel hoditi njihovo pot. Vendar je bil izbirčen glede pajdašev. Neusmiljeno je mrzil tiste, ki ne preneso navskrižnega izpraševanja in ki izdajajo tovariše. Ljubil pa ni niti zaščitnikov pravice. Pred leti se je hotel izmakniti njihovi roki. Da bi se znebil orožnikov, je v vlaku zrahljal lisice na rokah in skušal uteči. Skočil je iz vagona in se znašel pod kolesi.

Zunaj je umiral mračni popoldan. Potihnila je vsa soba. Kdor ni spal, se je pogreznil vase. Nekatere je čakalo še zasliševanje in morda sodnija, samotna celica, ječa ali pa prostost. Bili so kakor na trnju. Vse je pa morilo vzdušje zapora. Obupno počasi se je premikal čas.

2.

V sobi je znova oživel.

V pravokotni vdolbini nad vrati je zagorela medla žarnica. Po vratih je poropotal ordonanc. Najbližji so pristopili, a Ilija jih je brž odrinil in zaukazal popoln mir. Sam se je naglo dogovarjal. Šlo je za nakup cigaret. Kdor bi jih rad, je moral pripraviti denar, če ga je pač imel. Razen Ilije je en sam jetnik premogel nekaj beličev. Skrival jih je v vozlu žepnega robca. Preden ga je razvezal, se je pozanimal za ceno. Za dinar bi dobil cigareto, kječjemu za dva dinarja tri. S cigaretami sta zaslužila stražnik, ki jih je kupoval in tihotapil ter ordonanc, ki jih je prodajal. Pa tudi starešina je vselej poskrbel zase. Fant je pomislil in se ni odločil. Zavozljaj je robec in ga spravil nazaj v žep. Ilija mu je zagrozil s pestjo. Nato se je

s tovarišem uprl v vrata in skozi špranjo spodaj pri vratih potisnil svoje dinarje na hodnik. Ko se je oddahnil, se je ustavil pred jetnikom z zavozlanim robcem.

„Ali ne veš, da so v zaporih samo stenice in uši poceni?“ je zavpil. „Ljudje plačujejo po pet, po deset dinarjev za en sam čik. Pa še več! Stiskač! Če boš beračil za ogorke, te naklestim po vseh predpisih!“

Jetnik ga je mrko poslušal. Z nobeno besedo ga ni zavrnil, z nobeno kretnjo se ni premaknil. Obsedel je ko štor. Ilija se je polotil mladeniča s pisanim robcem okoli vratu. Obenj se je obregnil ob vsaki priliki. Očital mu je nenaravna ljubezenska nagnjenja do moških. Klical ga je za Elzo, ga ščipal, pretopal in preganjal s pričen. Oni se je branil mišičastih rok, cvilil in vpil, vendar le nekam navidezno jezen. Včasih mu je uhajal smeh in tudi oči so se mu kdaj pa kdaj poredno zasmejale. Če se je kdo zmerno zale-taval vanj, mu je kar godilo. Le pod prehudimi prijemi je zaječal in vpil. A Ilija mu ni prizanašal.

„Elza, tebi pa pustimo kak čik, če boš priden,“ mu je govoril. „Na sodnji so te obračali za pet cigaret, zame boš bolj poceni. Nič ne de, če imaš za tri križce pokvarjeno kri!“

„Kaj ti veš! Za sebe skrbi!“

„Vem, vem! Pa so še drugi, ki poznajo tvoje grehe.“

Jetniki okoli Gregorja so veselo prikimavali.

„Očeta si okradel,“ je zagrčal Gregor.

„Pravil si, da se rad zaljubiš v črne študente.“

„Slišiš, slišiš!“ je kričal Ilija in si radostno mel roke. „Če ni črnih študentov, smo pa mi! Saj nismo iz lesa. Oče že ve, zakaj te je dal zapreti. Kar za dolgo naj te zašijejo. Med nami se ti bo godilo kakor filmskim divam med milijarderji.“

Hrupen smeh je odmeval po sobi. Elza jo je popihal na drugi konec, Ilija pa za njim. Jetniki so se zabavali. Slednjič se je Ilija le unesel. Ko pa je Elza zlezal na ležišče, je bil takoj spet pri njem. Brž ga je postavil na noge. Elza se mu je zares uprl in Ilija je vzrojil. Parkrat ga je lopnil po licu, dasi je bil fant zelo visok. Njegova spretnost je osupnila jetnike. Čudili so se, da mu sploh doseže glavo. Oni je pa ukazoval:

„Ne boš lenaril! Pripravi se za pospravljanje!“

„Vedno samo jaz. Sinoči sem, davi spet —“

„Pa še zdaj! — Alo, prični! Hitro! — Vidva pa pomagajta! Eden naj pomete, drugi oriba stranišče! Marš!“

Pokazal je novinca s prstanom in fanta z denarjem v robcu. Jetniki so vstajali. Kdor je spal, ga je Ilija prebudil, kdor se ni takoj dvignil, mu je s palico pomagal na noge. Tudi hodnik je oživel. Odpiranje vrat, hoja, glasovi. V sobi so zložili prične drugo na drugo. Stražnik je odprl vrata, izpustil jetnike na hodnik in jih postavil v vrsto. Elza je dobil metlo, ščetko,

krpe in posodo za vodo. Ilija je nadziral. Ordonanc, suh, a žilav črn moški z izrazitim koščenim obrazom mu je prinesel cigarete. Ko se je stražnik vrnil, so uredili prične in ljudje so se zgnetli nazaj v sobo. Ilija je nekaj časa ukazoval, kam naj kdo leže, ko pa mu ni vse obveljalo, se je pobrigal zase in je utihnil na ležišču.

„Vsakdo se enkrat užene,“ je pripomnil gospod na njegov račun.

Bil je v družbi jurista in pravičnika. Ugnezdili so se blizu okna in vdihavali čistejši zrak.

„Teško bo vzdržati med temi ljudmi,“ je potožil jurist.

„Ali ste res jurist“ ga je spraševal gospod.

„Res. V šestem semestru.“

„Kaj so vaši starši?“

„Trgovci.“

„Z limonami?“ se je zbadljivo vmešal pravičnik.

„Prosim, naša trgovina ni navadna branjarija. Podružnice imamo.“

„No, če je tako, potem vam je res nerodno tukaj. Kako ste zašli v naš hotel?“

„Zaradi potnih listov. Pravijo, da nimam vsega v redu.“

„Čisto mogoče!“ je pritrdjeval gospod. „Torej malenkost. Prav za prav nič! Tudi popolnoma nedolžni zdrsnejo pod ključ.“

Iz nejasnega vzroka, kakor bi se opravičeval, je razlagal, zakaj ga včasih zapro. Pred leti je živel slab zakon. Moral se je ločiti. S tem je izgubil oba otroka, od tedaj se pa včasih tudi sam izgubi. Pijača! Po teden dni in še delj se ne strezni. Venomer kolovrati okrog, hodi iz gostilne v gostilno in samo sredi noči zadremlje za kakšno uro. Zadnje dneve prav nič več ne ve, kaj počenja. Tedaj se požvižga na vso dostojnost. Ko se izkoplje iz vsega tega, je zdrav za nekaj mesecev. Po navadi prepozno. Prva takšna romanja so ga spravila ob imenitno službo v banki. Pozneje se je udinjal drugam, seveda za manjšo plačo. Čim je prišel njegov čas, je pozabil na vse.

„Z mano se godi kakor s kitajskim lirikom, ki je v cesarskem plašču ležal v obcestnem jarku,“ je tolmačil svoja početja. „Ko se lepo oblečem in bi lahko živel kot dostojen meščan, ne morem po vsakdanjem tiru dalje. Tudi to pot sem iztiril. Pa so me kar za dvajset dni!“

„Precej!“ je sočustvoval jurist.

Pogovor je zastal. Tedaj je pravičnik povedal, da mora čez mejo. Doma je pustil ženo, ki pride morda za njim. Jurista ni strpelo brez nasvetov. Govoril je, da se človek prej upogne kakor železni zakon. Zato se je bolje izogibati nevarni politiki in vsem nepremišljenostim.

„Kje bi stal danes svet,“ ga je vprašal pravičnik, „če bi se ljudje vselej vsega izogibali? Niti pravljice o Noetovi barki bi ne poznali. Še manj Ameriko ali kakšno drugo, imenitnejšo deželo.“

Gospod mu je pritrdil. Pobirala ga je že dremavica. Mnogi so že spali. Ilija je že nekajkrat zarenčal, naj bo mir. Pravičnik je vzel z okna ostanek salame in kruha. Hotel je deliti z gospodom in juristom, pa nista marala. Bilo je malo, vendar ni vsega pospravil. Pičli ostanek je dal nazaj na okno.

„Če se komu zljubi, tukaj ga čaka.“

Precej utrujen se je zleknil počez na kraju pričen. Tudi gospod se je spravil na ležišče. Ob zidu se je zagozdil med speče. Jurist se je razgledoval po primernem prostoru. Legel bi na tla, pa se mu je smilila obleka in bal se je mraza. Buljil je skozi okno v temo, hodil med pričnami in pogledoval ležeče tovariše. Telo mu je postajalo vse težje. Na srečo je nekdo vstal, ki ni mogel spati. Odstopil mu je svoj prostor in se je pozneje, ko je spet legel, stisnil kar k njemu. Preden je jurist zlezal na deske, je poškilil na okno, segel po papirju, ga razvil in použil preostalo salamo. Potem se je zleknil po deskah.

Noč se je vlekla v neznosnost.

(Konec sledi.)

Po smrti Ivana Prijatelja

F. Petrè

Bogato znanstveno delo, ki je ostalo za pokojnim profesorjem novejše slovenske in slovanske slovstvene zgodovine na ljubljanski univerzi, bo dajalo dovolj gradiva za sodbo o njegovih literarnih nazorih, ki jo bo moral izreči čas. Njeno prodornost in vsestransko pravičnost bosta še poglobila rokopisna ostalina, ki se je ohranila v njegovi miznici, in študij splošnih kulturnih, političnih in tudi gospodarskih razmer pri Slovencih v desetletjih pred svetovno vojno in po njej, v katerih je živel in delal. Vse to bo dalo Ivanu Prijatelju, temu modernemu literarnemu zgodovinarju, v zgradbi slovenske kulture mesto, ki mu po njegovem velikem delu gre.

Če so nam danes pred očmi bolj podrobnosti njegovega dela, njegove posamezne misli, pogledi, snovi razprav in predvsem njegova telesna podoba in način življenja, se bo z leti vse to odmikalo. Imena se bo polastila zgodovina, prihodnje generacije ga bodo gledale vse bolj idealistično, vklenile njegovo delo v shemo nekaj splošnih literarno zgodovinskih oznak in ga cenile zgolj po pomembnosti, ki ga bo imelo njegovo mesto v slovenskem razvoju.

Na podlagi njegovih sodb bodo dalje gradili sodbe o slovenskem duhovnem življenju preteklosti. To je dediščina, ki jo ostavlja.

Toda pred ta velika vprašanja, ki meje na zgodovino, se nam danes, tik po njegovi smrti, vrivajo druga, njemu samemu za življenja toliko važna, da je radi njih popustil celo skrb za prva: v kakšnih razmerah je živel in delal in kako ga je sprejemala okolica?